

BIBLIJSKI TEKST, PRIJEVODI I RAZUMIJEVANJE

Gerhard F. Hasel

Dr. Gerhard F. Hasel doktorirao je na Sveučilištu Vanderbilt a bio je redovni profesor teologije Staroga zavjeta na Sveučilištu Andrews, Michigan, SAD.

SAŽETAK:

Biblijski tekst, prijevodi i razumijevanje

Budući da nam nijedan od autografa Biblije nije dostupan, za ponovno oživljavanje biblijskoga teksta ostaju nam dva glavna izvora: (1) brojni hebrejski i grčki rukopisi što potječu od izvornih autografa i (2) stari prijevodi, koji se obično nazivaju verzije, a bili su pod izravnim utjecajem hebrejskih i grčkih rukopisa. Za proučavanje teksta Novog zavjeta od vrlo su velike važnosti i citati iz Pisma očuvani u djelima starih crkvenih otaca. Autor najprije diskutira o biblijskim tekstovima Staroga zavjeta, zatim o tekstovima Novoga zavjeta, starim prijevodima ili verzijama te napokon razmatra kako se te informacije odnose spram razumijevanja Biblije. On također razmatra i ocjenjuje neke od skorašnjih prijevoda Biblije na engleski jezik. Napokon, autor završava svoju diskusiju pastoralnim apelom: "Povijest Biblije od njezinih početaka pa sve do danas pruža zadivljujući uvid u Božje vodstvo kojim je On vodio ljude i žene da očuvaju Bibliju točnom i vjernom... Smatramo je savršenom objavom Božje volje svim ljudima; neka nas ona vodi boljem razumijevanju trojedinog Boga i punijoj spoznaji utjelovljene Riječi, Isusa Krista, za koga Pisma tako vjerno i duboko svjedoče."

Običan čitatelj Biblije uglavnom nije svjestan uzbudljivih ali i osjetljivih pitanja u vezi s izvornim biblijskim tekstovima. Izvorni dokumenti nadahnutih pisaca nisu sačuvani. Ove izvornike nazivamo autografima, a do danas nije otkriven nijedan od njih. Sačuvale su se međutim tisuće rukopisa prijepisa Starog i Novog zavjeta ili njihovih dijelova.

Stoljećima su se biblijske knjige prepisivale rukom, ili na lako uništivoj koži ili pak na papirusu podrijetlom iz Egipta. Ovaj način prepisivanja održao se sve do otkrića tiskarskog stroja negdje u petnaestom stoljeću.

Zadaća ponovnog oživljavanja izvornog teksta Staroga i Novoga zavjeta obično se naziva tekstualnom kritikom ili nižom kritikom. Nijedan od autografa nije nam dakle pristupačan, ali su zato dostupni za istraživanje brojni hebrejski i grčki rukopisi što potječu od izvornih autografa. Sljedeći po važnosti su stari prijevodi, koji se obično nazivaju verzije, a bili su pod izravnim utjecajem hebrejskih i grčkih autografa. Za proučavanje Novog zavjeta od vrlo su velike važnosti citati iz Pisma očuvani u djelima starih crkvenih otaca.

Stari zavjet

Ni za jedan rukopis ili fragment Starog zavjeta ne može se sa sigurnošću tvrditi da potječe iz vremena starijeg od 400. godine prije Krista.¹ To znači da je nemoguće s apsolutnom točnošću ući u trag izvornim tekstovima koje su napisali nadahnuti pisci osobno. Pa ipak, mnoštvo dokaza ide u prilog tvrdnji da su se čak i prije 400. godine pr. Kr. tekstovi odlikovali velikom točnošću. Sama Biblija otkriva stav da se nadahnuta Božja Riječ valja brižljivo sačuvati. Ponovljeni zakon 31,9-11; Jošua 24,25.26; 1.O Samuelu 10,25. Pisarski posao diljem Bliskog istoka reflektira konzervativni stav.

Najčuveniji orijentalist ovoga stoljeća W. F. Albright tvrdi da "višegodišnja i pomna istraživanja dokumenata sa starog Bliskog Istoka dokazuju da su i sakralni i profani dokumenti daleko pažljivije prepisivani no što je to slučaj s prijepisima koji potječu iz grčkog i rimskog razdoblja".²

Da je ovo istina, otkrivaju i dokazi iz raspoloživih tekstova pronađenih u egipatskim piramidama: Tekst iz sarkofaga i Knjiga o mrtvima, te njihove kopije, premda nikada nije postojala namjera da obični smrtnici vide ove tekstove. Postoje i drugi raspoloživi dokazi koji potvrđuju postojanje točno određenih standarda prepisivanja rukopisa kojih su se pisari starog Bliskog istoka s velikom

¹ B.K. Waltke, "The Textual Criticism of the Old Testament", u *Biblical Criticism: Historical, Literary and Textual*, ur. R. K. Harrison (Grand Rapids, Mich.: Zondervan, 1978.), str. 48.

² W. F. Albright, *From the Stone Age to Christianity* (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1957.), str. 78-79.

vjernošću držali. Jedan egipatski pisar koji je živio 1400 godina prije Krista (u Mojsijevo vrijeme) zabilježio je u završnom tekstu nakon što je prepisao svoj pogrebni tekst: "[Knjiga] je kompletirana od početka do kraja nakon što je prepisana, pregledana, uspoređena i ovjerena od znaka do znaka."³

U procesu prepisivanja vrlo je važno biti pažljiv. Pa ipak to ne znači da pisari nikada nisu ispravljali prijepis i ortografiju prema književnim konverzacijama svoga vremena. Postoje i dokazi u prilog tome kad je riječ o egipatskim tekstovima. Kod nekih su ispravke urađene tako da odgovaraju kasnijim jezičnim i gramatičkim oblicima.⁴ Ne može se jasno utvrditi je li se ova praksa naveliko upražnjavala kad je riječ o Starom zavjetu, budući da nam rukopisi nisu dostupni.

Ortografske pogreške

Usprkos krajnjoj pažljivosti kojom su se odlikovali pisari, ipak su se u rukopisima Starog zavjeta potkrale i neke ortografske greške. Poznato je nenamjerno ponavljanje slova ili sloga (nazvano *ditografija*). Ili, nasuprot, moglo se dogoditi da se izostavi slovo ili slog (*haplografija*). Ako se izostavljanje dogodilo na početku reda, zvalo se *homoeoteleuton*; ali ako se to dogodilo na početku reda zbog sličnosti početka srodnih riječi, onda se to označavalo kao *homeo-arhija*.

Događale su se i druge neobične pisarske pogreške, kao pomiješana slova, neispravna podjela riječi (*metateza*)⁵ i dr. Ove vrste tekstualnih pogrešaka poznate su iz postojećih rukopisa i čini se da su se pojavljivale već od samih početaka. Ove tekstualne pogreške ni na koji način ne utječu negativno na doktrinarni sadržaj Biblije. Kod prevođenja ih se obično ni ne zamjećuje.

Rukopisi (manuskripti)

Od vremena vezanog uz završetak kanona Starog zavjeta, negdje od oko 400. godine prije Krista⁶ do oko 100. godine poslije

3 K. A. Kitchen, *Ancient Orient and Old Testament* (Chicago: Inter-Varsity Press, 1968.), str. 140.

4 K. A. Kitchen, "Egypt", u *New Bible Dictionary*, 2. izdanje (Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 1967.), str. 350.

5 Dobar popis primjera pripremio je D. R. Ap-Thomas, *A Primer of Old Testament Text Criticism* (Oxford: Basil Blackwell, 1964.), str. 41-50.

6 Vidi S.Z. Leiman, *The Canonization of the Hebrew Scripture* (Hamden, Conn.: Archon Books, 1976.).

Krista kad je standardiziran tekst Staroga zavjeta, postoje vrlo snažni dokazi koji idu u prilog tendenciji očuvanja teksta u onom obliku koji je bio na raspolaganju. Do 1947. godine istražiteljima Staroga zavjeta nisu bili pristupačni hebrejski tekstovi stariji od 900. godine poslije Krista. Ovo stanje korjenito se promijenilo s fenomenalnim otkrićem Svitaka s Mrtvog mora 1947. godine u Kumranu (Qumran), kada su svjetlo dana ugledali svici starozavjetnih knjiga stariji više od tisuću godina od onih koji su dotada bili poznati.⁷ Jedanaest špilja u Judejskoj pustinji poklonilo nam je mnoštvo svitaka i na tisuće fragmenata koji pripadaju svim knjigama Staroga zavjeta, osim Knjizi o Esteri. Ono što najviše uzbuđuje jest činjenica da su ovi svici "stariji više od tisuću godina nego masoretski kodeksi".⁸ Jedan od velikih autoriteta tekstualnih studija Staroga zavjeta, Frank Cross Jr., piše "da su novi svici pružili dokaze u prilog antiknosti tipa tekstualne tradicije koja je preživjela u obliku tradicionalne hebrejske Biblije".⁹ Po riječima profesora B. K. Waltke, ovako je veliki značaj ovih svitaka: "Identičnost nekih tekstova pronađenih među Svicima s Mrtvog mora (200. pr. Kr. - 100.) s onim kojeg su sačuvali masoreti, a čiji najstariji postojeći tekst datira iz 900. godine poslije Krista, svjedoči o nevjerojatnom dostignuću nekih pisara u vjernom očuvanju tekstova. Mora da je ovaj tekst u svakom slučaju postojao i prije no što su napisani Svici s Mrtvog mora, jer i mnogi njegovi arhaični oblici koji su u oprjeci s drugim tipovima teksta pružaju jak razlog za *uverovanje* da su tekst prepisivali (prenosili) pisci iz određena kruga, posvećeni očuvanju izvornog teksta."¹⁰ Na kumranskim fenomenalnim pronalascima jasno je objelodanjeno s kolikom vjernošću je napravljen prijepis hebrejskog teksta Starog zavjeta.

Ne može se u detalje opisati višestruki značaj otkrića kumranskih rukopisa. Da bismo slikovito prikazali njihovu važnost i objasnili kako su Svici s Mrtvog mora postali najsenzacionalnija novost ovoga stoljeća, navodimo ukratko Knjigu proroka Daniela. Među Svicima s Mrtvog mora ima ni manje ni više nego osam ra-

⁷ Dobri uvodi za upoznavanje ovih spisa su: F.M. Cross, Jr., *The Ancient Library of Qumran*, 2. izd. (Garden City, N.Y.: Anchor Books, 1961.); M. Mansoor, *The Dead Sea Scrolls*, (Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 1964.). Vidi također G. Vermes, "Dead Sea Scrolls", u *The Interpreters Dictionary of the Bible - Supplementary Volume*, (IDB Sup.), str. 210-219 (dobra bibliografija).

⁸ Isto, str. 212.

⁹ Cross, *The Ancient Library of Qumran*, str. 52.

¹⁰ Waltke, "The Textual Criticism of the Old Testament", str. 52.

zličitih kopija Knjige proroka Danjela.¹¹ Takozvani Florilegij, dokument koji sadrži mesijanske tekstove s komentarima, spominje "proroka Daniela" i citira iz Danielove knjige na isti način kao što citira iz knjiga proroka Izaije i Ezekielja. Koliko su ovi izvori bacili svjetla na kanonski status Daniela, njegovih tekstova i podataka koji se u njima nalaze?

Svici s Mrtvog mora i Daniel

Uz čuvene svitke proroka Izaije (1Q Isa^a, 1Q Isa^b) i druge pojednosti, prva od jedanaest špilja u Kumranu donijela je fragmente dvaju svitaka koji sadrže tekstove iz Knjige proroka Daniela. Na jednome se nalaze Daniel 1,10-7 i 2,2-6 (1Q Dan^a) a na drugom¹² Daniel 3,22-30 (1Q Dan^b).¹³ Značajno je da prethodni fragment sadrži prijelaz s hebrejskog na aramejski do kojeg dolazi u Danielu 2,4^b. (1Q Dan^a), a koji kazuje da su se ova dva jezika smjenjivali točno na onome mjestu na kojemu i u tradicionalnom (masoretskom) tekstu.

Moramo zasad biti zadovoljni objavljivanjem Danielovih fragmenata iz prve i šeste kumranske špilje. Fragmenti iz šeste špilje pisani su kurzivom na papiru, za razliku od onih iz prve špilje koji su pisani normalnim četvrtastim pismom na koži. Fragmenti iz šeste špilje sadrže tekstove iz Daniela 8,16,17.(?); 8,20.21.(?); 10,8-16; 11,33-36.38.¹⁴

Spisi ne manji od četiriju svitaka, kako se doznaje, nađeni su u četvrtoj kumranskoj špilji. Nažalost još nisu objavljeni.¹⁵ Bez obzira na to neki od njih su nakratko identificirani. Jedan fragment sadrži Daniela 2,19-35 (4Q Dan^a) a drugi prijelaz s aramejskog na hebrejski i Daniela 7,28-8,1.¹⁶ Ovaj prijelaz pokazuje da je sačuvan kliše hebrejski - aramejski - hebrejski, koji se drži književne sheme A-B-A, a koju i danas imaju na istome mjestu masoretski tekstovi.¹⁷

11 Ovaj primjerak je pribavljen iz J.A. Sanders, "The Dead Sea Scrolls - A Quarter Century of Study", BA 36 (1973.), str. 136.

12 Publicirali D. Barthélemy i T. J. Meek, *Discoveries in the Judean Desert I, Qumran Cave I* (Oxford: Clarendon Press, 1955.), str. 150, 151.

13 Isto, str. 151-152. Vidi također J. C. Trever, "Completion of the Publication of Some Fragments from Qumran Cave I", *Revue Qumran* 5 (1964-1966.), str. 323-344.

14 Publicirali M. Baillet, J. T. Milik i R. de Vaux, *Discoveries in the Judean Desert III: Texts* (Oxford Clarendon Press, 1962.), str. 114-116.

15 Vidi J.A. Fitzmyer, *The Dead Sea Scrolls: Major Publications and Tools for Study* (2. izd., Missoula, Mont.: Scholars Press, 1977.), str. 20.

16 F.F. Bruce, "The Book of Daniel and the Qumran Community", u *Neotestamentica et Semitica. Studies in Honor of M. Black*, ur. E.E. Ellis i M. Wilcox (Edinburgh: T. & T. Clark, 1969.), str. 222.

Sudeći po broju sačuvanih kopija, otkrića ovih rukopisa kazuju da je među kumranskim zavjetnicima Daniel bio najomiljenija biblijska knjiga. Poznato je četrnaest kopija knjige Ponovljenih zakona, dvanaest Izaije, deset Psalama¹⁸ i osam kopija Daniela. Ovi ma se mora dodati takozvani Florilegij iz četvrte špilje koji sadrži biblijske navode što započinju riječima "napisano u Knjizi proroka Izaije", "napisano u Knjizi proroka Ezekielu", i "napisano u Knjizi proroka Daniela".¹⁹ Tako ovdje ne nalazimo samo oznaku "prorok Daniel", kao što je i Isus označio autora Danielove knjige u Mateju 24,15, već i kratke navode iz Daniela 12,10 i 11,32. Nemojmo previdjeti činjenicu da Florilegij (4Q Flor.) pripada prednovozavjetnom periodu. Česta pojava Danielovih svitaka iz drugog stoljeća prije novozavjetnog perioda - uz činjenicu da se apokrifni dodaci Danielovoj knjizi (Suzana i dvojica starješina, Bel i Zmaj, Azarijina molitva te Pjesma trojice mladića) nisu pojavili u Kumranu - jasno govori da se Daniela smatralo kanonskim piscem.²⁰

U vezi s datumom pisanja, tekstualnim afinitetom i kanonskim statusom Danielove knjige, iz kumranskih rukopisa izbijaju na površinu iznenađujuće činjenice. Obično se smatralo da razni fragmenti iz Daniela, koji su već opisani, spadaju u prvo stoljeće prije Krista. Ovdje se pojavljuje izuzetno težak problem za one bibličare koji se drže kasnog nastanka Danielove knjige, to jest koji misle da je ona nastala u makabejskom periodu (oko 167.-164. god. pr. Kr.). Čuveni britanski teolog Sir G.R. Driver istaknuo je, raspravljajući u vezi s kasnijim datumom kumranskih rukopisa općenito, da će opće prihvaćeni datumi za kumranske svitke (od trećeg stoljeća prije Krista do 67. godine poslije Krista) neumitno dovesti do ranijeg datiranja Danielove knjige u odnosu na makabejski period.²¹ Problem je poprimio još veće dimenzije po završetku nedavnog proučavanja koje tvrdi da je kanon Staroga zavjeta završen u

17 R. K. Harrison, *Introduction to the Old Testament* (Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 1969.), str. 1107, spominje okolnosti 1956. godine "pronalaženja dva je manuskripta hebrejskog teksta iz 11Q... koji su trebali nadopuniti dijelove tekstova pronađenih u drugim kumranskim špiljama". Sadašnji autor nije našao ništa u literaturi što bi potvrdilo postojanje manuskripta 11Q.

18 Broj kopija sačuvanih u špilji 4.

19 Publicirali J.M. Allegro i A.A. Anderson, *Discoveries in the Judean Desert of Jordan V* (Oxford: Clarendon Press, 1968.), str. 53-57.

20 F.F. Bruce, *Second Thoughts on the Dead Sea Scrolls*, ur. (Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 1964.), str. 57; Harrison, *Introduction to the Old Testament*, str. 1107.

21 G.R. Driver, *The Hebrew Scrolls* (Oxford: Oxford University Press, 1951.), str. 9, fusnota 5.

makabejsko vrijeme, a ne kao što se to često tvrdilo potkraj prvoga stoljeća poslije Krista.²² U vezi s tim moramo se podsjetiti tvrdnje profesora Franka M. Crossa ml. sa Sveučilišta u Harvardu i autoriteta po pitanju kumranskih materijala koja glasi: "Jedna kopija Daniela (iz 4Q) pisana je pismom s početka drugog stoljeća prije Krista."²³ Zatim dodaje ovakav upečatljiv komentar: "Njegova je antiknost na neki način još dojmljivija od antiknosti najstarijih rukopisa iz Kumrana²⁴ koji datiraju iz posljednje četvrti trećeg stoljeća prije Krista."²⁵ Nije stoga ni čudo što liberalni kritičari uviđaju da njihova teorija o kasnom datiranju Danielove knjige sadrži ozbiljne probleme.

Za neke je tekst iz Daniela predstavljao pravu poteškoću, jer grčki prijevod u Septuaginti otkriva neka parafrastična i netočna rješenja. Septuaginta je iskušana na samo dvama rukopisima, a to su *Codex Chisianus* iz jedanaestog stoljeća poslije Krista, poznat kao kodeks 88 i nekompletni Chester Beatty papirus, kodeks 967²⁶ iz trećega stoljeća. Siro-heksaplarična verzija iz osmog stoljeća isto tako reflektira Septuagintinu verziju. Premda se česti prikazi Danielove knjige u Septuaginti izostavljaju, tipične značajke ove verzije su njezine parafraze i proširenja koji otkrivaju prije nekakvu slobodnu interpretaciju nego vjerni prijevod.²⁷ Drevni učenjak Jeronim zamijetio je da Septuaginta "prilično odstupa od istine", to jest od hebrejskog teksta, pa nas on tako obavješćuje da crkva "ne čita proroka Daniela prema prijevodu sedamdesetorice (Septuaginta), već da se radije koristi Teodozijevim izdanjem".²⁸ Kaže se da je Teodozije uradio grčki prijevod Staroga zavjeta negdje 180. god. poslije Krista. Teodozijeva verzija Daniela prilično vjerno odgovara hebrejskom i aramejskom tekstu. Na osnovi detaljnog materijala iz Svitaka s Mrtvog mora danas se dolazi do zaključka da je Teodozijeva verzija knjige proroka Daniela ustvari djelo nekog ranijeg pre-

22 Vidi Leiman, *The Canonization of the Hebrew Scriptures*.

23 Cross, *The Ancient Library of Qumran*, str. 43.

24 Isto.

25 F.M. Cross, Jr., "The Oldest Manuscripts from Qumran", *JBL* 74 (1955.), str. 164.

26 Kodeks 88 u knjižnici u Vatikanu; Kodeks 967 je objavio F.G. Kenyon, ur., *The Chester Beatty Biblical Papyri, fasc. VII (Ezekiel, Daniel, Esther)*, 2 sv. (London: Emery Walker Limited, 1937. 1938.).

27 Vidi F.F. Bruce, "The Oldest Greek Version of Daniel", u *Instruction and Interpretation Studies in Hebrew Language, Palestinian Archeology and Biblical Exegesis*, ur. A.S. van der Woude (Leiden: E.J. Brill, 1977.), str. 22-40.

28 Prema navodu F.F. Brucea, "The Oldest Greek Version of Daniel", str. 23.

vodioca iz prednovozavjetnog vremena.²⁹ Tako ova takozvana Teodozijeva verzija ne samo što predstavlja takmaca po dobi verziji Septuaginti već je stekla i vrlo važan ugled kao vjeran svjedok u korist teksta Danielove knjige.

Zaleđe grčke verzije Daniela značajno je isto tako i za procjenu hebrejskog aramejskog teksta. Sada se sa sigurnošću može odgovoriti na višestoljetno pitanje je li hebrejski i aramejski tekst Daniela, onakav kakvog su ga sačuvali masoreti, a prenesen u Teodizijevu verziju, vjeran. Objavljeni fragmenti triju različitih svitaka iz Kumrana (1Q Dan^a, 1Q Dan^b, 6Q Dan) koji sadrže Daniela 1,10-17; 2,2-6; 3,22-30; 8,16.17.20.21; 11,33-36,38, i to na hebrejskom i na aramejskom, otkrivaju da varijante sadrže razlike u izgovoru, a koje pogađaju samo jedno slovo, nevažne dodatke i tipične pisarske pogreške.³⁰ Ove su razlike toliko beznačajne da se u suvremenom prijevodu ni ne uočavaju. Tako je tradicionalni hebrejski i aramejski tekst stekao toliko potrebnu potporu.³¹ Na osnovi novoga svjetla iz hebrejskih i aramejskih fragmenata Teodozijeve verzije možemo reći da je tekst iz Daniela i danas potpuno isti kao i onaj iz Kristovog vremena pa i ranije. Stoga danas možemo imati daleko više povjerenja u tradicionalni masoretski tekst Daniela no što smo ga imali ikada dosad u povijesti kršćanstva.

Evo nekoliko razloga zbog kojih bi bilo teško prenaslagati važnost Svitaka s Mrtvog mora koji sadrže tekst iz Knjige proroka Daniela: (1) Objavljeni fragmenti triju različitih svitaka Daniela koji datiraju još iz pretkršćanskog vremena sadrže doslovce isti tekst kao i onaj tradicionalni koji je sačuvan u masoretskom tekstu a od kojeg su nastali mnogi današnji prijevodi Biblije. Možemo imati puno povjerenje u suštinsku točnost sačuvanih tekstova, bez obzira radi li se o hebrejskom ili aramejskom dijelu Danielove knjige. (2) Teodozijeva verzija Daniela vjerno odgovara hebrejskom i aramejskom tekstu knjige. Ona konkurira iskrivljenoj, proširenoj i parafrazičnoj verziji Septuaginti po dobi, a uz to je i jedan od glavnih izvora za tekstualno proučavanje starije antike, bolja od bilo koje poznate grčke verzije Daniela. (3) Do spoznaje da je u rano

²⁹ A. Schmitt, *Stammt der sogenannte Text bei Daniel wirklich von Theodotion?* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1966.).

³⁰ Vidi 1Q Dan^a i 1Q Dan^b 4BC 744. Druge fragmente iz 6Q Dan je proučavao autor.

³¹ Bruce, *Second Thoughts on the Dead Sea Scrolls*, str. 57.

pretkršćansko vrijeme Danielova knjiga imala kanonski status došli smo zahvaljujući Florilegiju koji Daniela citira kao Pismo na istoj razini kao i knjige proroka Izaije i Ezekijela. Mora da su ovako nastala vrlo ozbiljna pitanja o nepotvrđenom vremenu nastanka Danielove knjige, negdje u drugom stoljeću prije Krista.³² (4) Predloženi rani datum za još neobjavljene dijelove svitka iz četvrte špilje unosi još više nepovjerenja u kasni datum nastanka knjige, iz drugog stoljeća prije Krista. Arhaičnom pismu što se u njoj koristilo daleko više odgovara neki raniji datum, recimo prije makabejskog doba. (5) Moglo bi izgledati da osam posebnih svitaka Daniela pronađenih u Kumranu zahtijevaju više vremena no što bi to moglo dopustiti makabejsko vrijeme pisanja knjige. (6) Premda je hebrejski kanon svrstao Daniela u treću skupinu spisa, kumranska zajednica kao i Isus kasnije (Matej 24,15) govori o Danielu kao "proroku" koji je napisao knjigu. (7) Apokrifnih dodataka Danielu nema u Kumranu, a to govori da su oni nastali kasnije i da su se zasnivali na nekim kanonskim vidovima Knjige proroka Daniela. (8) U kumranskim fragmentima sačuvan je prijelaz s hebrejskog na aramejski pa opet na hebrejski, i to u Danielu 2,4^b i zatim u Danielu 7,28, a ova činjenica govori da je knjiga i nastala na ovaj način.

Tipovi teksta

Pokušali smo pokazati uz pomoć Danielove knjige kako otkriće fenomenalnih rukopisa na Svicima s Mrtvog mora pomaže boljem razumijevanju biblijskog teksta. Naznačili smo isto tako s kolikom su odanošću pisari čuvali hebrejski tekst našeg Starog zavjeta. No postoje isto tako i dokazi da je kod nekih starih (liberalnih) slobodoumnih pisara postojala sklonost k reviziji teksta. Vršili su izmjene na tekstu koji su prepisivali, i iz teoloških i iz filoloških razloga. Osuvremenjavali su tekst koristeći se suvremenim lingvističkim fenomenima, izbacivali su dodatke, nadopunjavali tekst bilješkama; mijenjali riječi i rečenice.

Ova sklonost k reviziji teksta koju su imali neki slobodoumni pisari rezultirala je trima različitim tipovima teksta - Septuagintom (oko 250.-150. g. pr. Kr.). Samarijanskim Pentateukom (koji potječe od oko 110. pr. Kr.),³³ i tekstom koji su sačuvali masoreti, *textus receptus*, a koji je potvrđen otkrićem Svitaka s Mrtvog mora:

³² Gordon J. Wenham, "Daniel: The Basic Issues", *Themelios* 2/2 (1977.), str. 51.
³³ J. D. Purvis, "Samaritan Pentateuch", *IDB Sup.*, 775.

Svici s Mrtvog mora pružali su nove dokaze u prilog ovim trima različitim tipovima teksta. Oni su pokrenuli teoriju o trima lokalnim recenzijama Starog zavjeta, po kojoj tekstualne varijacije ovise o zemljopisnoj odvojenosti, pa tako prvi tekst pripada Palestini, drugi Babilonu a treći Egiptu.³⁴ Ovu teoriju su neki stručnjaci žestoko odbacili uz jake argumente.³⁵ Nema svrhe da ulazimo u detalje ovih tehničkih aspekata. Može se međutim prikazati da se u prvom stoljeću naše ere mentalitet pisara izmijenio i okrenuo k očuvanju i standardizaciji teksta Staroga zavjeta (uvažavajući redove dobrog arhaičnog teksta). "Negdje približno stote godine naše ere rabini su uspostavili mogućnost da potječe iz Babilonije. Njegova adaptacija, kao službeni tekst, uništila je sve različite pravce tradicije u *zvaničnom* judaizmu."³⁶ Otada nadalje pisari su uglavnom nastojali sačuvati tekst.

Vokalizacija teksta

Oko očuvanja hebrejskog teksta trudile su se različite škole poznate kao masoretske, koje su sačinjavali hebrejski učenjaci i njihove obitelji u Babilonu, Palestini i Tiberiji, a njihova se aktivnost sastojala od prepisivanja, očuvanja i standardizacije teksta. Poznato je da su se ovim aktivnostima bavili od 600. - 1000. god. naše ere. Ovi masoreti sačinili su i vokalizaciju hebrejskog teksta prema čvrstoj tradiciji vokalizacije.³⁷ Oni su nam isto tako darovali i najstarije rukopise cijelog Starog zavjeta na koži (1008.), od kojih su nastali suvremeni prijevodi kojima se danas služimo.³⁸ Premda je do danas tiskan veliki broj hebrejskih Biblija,³⁹ ovaj stari komplet

³⁴ F.M. Cross, "The Evolution of a Theory of Local Texts". *Septuagint and Cognate Studies II* (1972): 108-126.

³⁵ M.H. Goshen-Gottstein, "Hebrew Biblical MSS", *Biblica* 48 (1967): 243-280; S. Talmon, "Double Readings in the Massoretic Text", *Textus* 1 (1960): 144-184; idem, "The OT Text", *The Cambridge History of the Bible* (Cambridge: At the University Press, 1970), 1:194-199; D. Barthelemy, "Historu of the Hebrew Text", *IDB Sup.*, str. 878-884.

³⁶ Waltke, "The Textual Criticism of the Old Testament", str. 78.

³⁷ Čvrsto ju je utemeljio J. Barr, *Comparative Philology and the Text of the Old Testament* (Oxford: Clarendon Press, 1968.), str. 207-22.

³⁸ Nalazi se uz tekstualne zabilješke u R. Kittel, ur., *Biblia Hebraica*, 3. izd. (Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt, 1937-). Prije je kratica glasila BH³ ali sad je BHK. Ovaj su tekst ponovno objavili s boljim pismom, punom Masorom, i potpunom revizijom tekstualnog aparatusa K. Elligera i W. Rudolpha, urednicima, *Biblia Hebraica Stuttgartensia* (Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt, 1977) - kratica je BHS.

³⁹ Vidi izvrstan članak N.M. Sarna, "Bible Text", u *Encyclopedia Judaica* (Jerusalem/New York: The Macmillan Company, 1971.), 4:831-835.

rukopisa još uvijek služi kao osnova suvremenim znanstvenim izdanjima hebrejskog teksta i kao izvorna građa za suvremene prijevode Biblije.

Stari prijevodi

Pokušaj da se otkrije izvorni tekst Staroga zavjeta uključuje i proučavanje starih prijevoda kao što su Septuaginta (oko 250 - 150 god. pr. Kr.) te istraživanje drugih grčkih prijevoda Staroga zavjeta kao što su oni koji se vezuju uz Teodozija, Aqvilu i Simoha. Ovi potonji, preživjeli tek u fragmentima i citatima, datiraju iz drugog stoljeća.⁴⁰ Uvažiti moramo i aramejske prijevode (*Targume*)⁴¹ od kojih neki datiraju još iz pretkršćanskog doba, te još i sirijsku verziju (*Peshittu*)⁴² i latinske prijevode,⁴³ koji se pojavljuju kasnije.

Načela kritike teksta Staroga zavjeta

Ne postoji "striktno propisana metoda za kritiku teksta Starog zavjeta" koja bi nam pomogla da dođemo do otkrića izvornoga teksta. Postoje, međutim, neka temeljna i već uhodana načela koja se primjenjuju kako bi se izbjegla opća subjektivnost i proizvoljnost. Među tim načelima su⁴⁴ i sljedeća: (1) Masoretski tekst⁴⁵ Starog zavjeta obično se uzima kao polazna točka jer predstavlja kompletan standardni tekst koji se brižljivo čuvao i prenosio. (2) Samo ondje gdje se masoretski tekst i drugi hebrejski rukopisi podudaraju, i tamo gdje tu podudarnost podupiru i drevne verzije, može se tvrditi da je sačuvan izvorni tekst. (3) Tamo gdje se hebrejski tekst i stari prijevodi razilaze moraju se uzeti u razmatranje starost, kvaliteta i odnos starih prijevoda prema hebrejskom tekstu da bismo mogli vrednovati težinu prevedenog teksta. (4) Uobičajeno je da je najbolje teže štivo (*lectio difficilior*) kad su u pitanju jezik i sadržaj jer je prirodno da kod prevodilaca postoji sklonost k zaobilaženju poteškoća. (5) Treba odabrati štivo koje najbolje pojašnjava razvoj izmjeničnih štiva. (6) Obično je najbolje kraće štivo, jer su pisari bili skloni dodavati pojašnjenja ili materijale iz usporednih tekstova. (7) Nagađanje, što je u proteklim desetljećima toliko bilo u upotrebi, treba tek tu i tamo upotrijebiti, i to u slučajevima kada se hebrejski

40 Vidi K.G. O'Connell, "Greek Versions (Minor)", IDB Sup., str. 377-381.

41 Vidi, M. McNamara, "Targums", IDB Sup., str. 857-861.

42 A Vööbus, "Syriac Versions", IDB Sup., str. 848-854.

43 J. Gribomont, "Latin Versions", IDB Sup., str. 527-532.

44 Waltke, "The Textual Criticism of the Old Testament", str. 77.

45 Vidi fusnotu 38.

rukopis i stari prijevodi toliko razilaze da nijedan od njih ne nudi zadovoljavajuće rješenje. "Takva nagađanja se međutim nikada ne mogu koristiti da se vrednuje interpretacija cijelog ulomka, pa do njih nikada nećemo dolaziti na temelju očekivanja izvedenog iz neke cjeline."⁴⁶ Moramo se podsjetiti da neki stručnjaci ne smatraju da nagađanja pripadaju baš načelima s pomoću kojih se dolazi do otkrića izvornog teksta Biblije.⁴⁷

Znanstveni prevodilac hebrejske Biblije obično se služi standardnim izdanjem hebrejskog teksta koji se zasniva na masoretskom rukopisu cijelog Starog zavjeta kojeg je objavio R. Kittel, *Biblica Hebraica* 3. izdanje, Stuttgart, Württembergische Bibelanstalt, 1954. Isti je nakladnik objavio 1977. još suvremeniju nakladu istog hebrejskog rukopisa pod naslovom *Biblia Hebraica Stuttgartensia* s novim aparatom tekstualnih varijanata u koje su uključeni i materijali koji se nalaze na Svicima s Mrtvog mora.

Novi zavjet

Tekstualna građa

Kao što je to slučaj sa Starim zavjetom, nije poznato da postoje autorski rukopisi bilo kojeg dijela Novog zavjeta. No ipak, rukopisi Novog zavjeta su očuvaniji od bilo kog dokumenta staroga svijeta. Poznato je da danas postoji ni manje ni više nego 5500 grčkih rukopisa ili dijelova rukopisa⁴⁸ kao i na stotine kopija starih prijevoda, kao što su latinski, sirijski i koptski, a koji potječu s kraja drugog stoljeća uz brojne kasnije prijevode na gotski, armenski, gruzijski, etiopski, slavenski i arapski jezik.⁴⁹ Veliko je mnoštvo rukopisa različitih drevnih verzija, ako se uzme u obzir da je poznato preko 8.000 kopija latinske Vulgate. Ni kod koga ne bismo htjeli ostaviti dojam da su svi poznati rukopisi kompletni. No jedan ogroman broj

46 Waltke, "The Textual Criticism of the Old Testament", str. 78.

47 J.A. Thompson, "Textual Criticism, OT", IDB Sup., str. 889.

48 Vidi V. Taylor, *The Text of the New Testament* (London: Macmillan & Co. Ltd., 1961.); B.M. Metzger, *The Text of the New Testament* (New York: Oxford University Press, 1964.); J. H. Greenlee, *Introduction to New Testament Textual Criticism* (Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 1964.); E.C. Colwell, *Studies in Methodology in Textual Criticism of the New Testament* (Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 1969.); E.J. Epp, "Textual Criticism, NT", IDB Sup., str. 891-895; J.N. Birdsall, "The New Testament Text", u *The Cambridge History of the Bible*, ur. P.R. Ackroyd i C.F. Evans (Cambridge: At the University Press, 1970.), str. 308-377.

49 B.M. Metzger, *The Early versions of the New Testament: Their Origin, Transmission and Limitations* (Oxford: Clarendon Press, 1977.).

rukopisa jest kompletan. Samo se za Knjigu Otkrivenje zna da postoji preko tri stotine rukopisa, a to je knjiga koja se najrjeđe prevodila od svih novozavjetnih spisa, dok su poznate na tisuće kopija četiriju Evandelja.

Načela kritike teksta Novoga zavjeta

Ovo bogatstvo materijala, uz činjenicu da je Novi zavjet tijekom 1400 godina trebalo prepisivati rukom, a to su radili pisari kojima su se potkradale nehote greške, iako je bilo i hotimičnih, zahtijeva rad stručnjaka iz oblasti studija novozavjetnog teksta koji bi pažljivo ispitali svu ovu građu s ciljem da otkriju način izražavanja u izvornom tekstu, autografu. Brojni su kriteriji kojima se neki stručnjak služi kad je u situaciji da se mora odlučiti između dviju izvedbi istoga teksta. Tradicionalno se upotrebljavaju dva glavna kriterija: (1) Vanjski kriterij, koji se bavi starošću rukopisa, njihovom kvalitetom, grupiranjem i raspodjelom. To znači da iščitavanje jedne riječi ili više izabranih riječi, dođe li do neslaganja rukopisa, mora imati podršku svih ili bar većine sljedećih kriterija: (a) mora ga potvrditi većina rukopisa; (b) moraju ga podržati i najstariji rukopisi; (c) moraju ga podržati i "najbolji" rukopisi; (d) mora imati podršku vrlo velike zemljopisne rasprostranjenosti rukopisa; i (e) mora imati potvrdu priznatih skupina rukopisa određene starosti, karaktera a možda i lokaliteta. (2) Unutarnji kriteriji bave se pisarovim navikama te književnim i ideološkim svojstvima autora. To znači da se tu pozornost obraća na sklad štiva s (a) pišćevim stilom, (b) tipom grčkog jezika (koine ili antički grčki), (e) semitskim oblikom izraza (semitizam), (d) nekonformizmom prema njegovu kontekstu i doktrinarnim gledištima, (e) vrlo kratkim i vrlo teškim štivima, (f) izravnim pisarskim pogreškama i (g) svim onim što najbolje razjašnjuje prisutnost svih drugih štiva.⁵⁰

Tipovi teksta

Ovo nabranje kriterija za procjenu pokazuje zbog čega se procedure i metodologije za proučavanje tekstova smatraju kompleksnima i teškim. Nije moguće svaki vid ovih glavnih kriterija primijeniti na svaki pojedinačni slučaj. Počev od tisućudevetstod-

⁵⁰ Cjelovita rasprava o metodi i praksi tekstualne kritike nalazi se u djelu J.H. Greenleea, *Introduction to New Testament Textual Criticism* (Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 1964.), i B.M. Metzger, *The Text of the New Testament*, 2. izd. (New York: Oxford University Press, 1968.).

vadesetih, kritika teksta Novoga zavjeta uplovila je u razdoblje žučnih diskusija koje polaze od klasične procedure za proučavanje tekstova, a koju je F. J. A. Hort postavio još 1882.⁵¹ Po njegovom mišljenju postoje dva rana tipa teksta: Jedan takozvani "neutralni" tip teksta, čiji je glavni predstavnik bio kodex *Sinaiticus* (Ⲙ) iz otprilike 350. god., a koji sadrži cijeli Novi zavjet, i čuveni kodex *Vaticanus* (B) iz negdje oko 325 god., koji isto tako uključuje cijeli Novi zavjet osim Poslanice Hebrejima 9,14 - 13,25 i knjige Otkrivenja. Kad bi tekstovi ova dva kodeksa - nazvana "nebeski blizanci" - bili usklađeni, tada je Hort smatrao da je ustanovljeno "najtočnije" čitanje.

Nakon Horta, međutim, otkriveni su i neki značajni tekstovi na papirusu; danas se može govoriti o četirima glavnim tipovima teksta. Prije svega postoji skupina rukopisa za koje se čini da predstavljaju "lokalne" tekstove, uglavnom iz Aleksandrije i Egipta, **aleksandrijski** tip. Ovu skupinu sačinjavaju uglavnom papirusi koji potječu negdje iz dvjestotih godina n. e. (P⁷⁵, p⁶⁶ u Evanđeljima, p⁷² iz oko 275. god. u Petru i Judi), kodeks B (*Vatikanus*), kodeks Ⲙ (*Sinaitikus*), te citati Origena i nekih aleksandrijskih otaca. Drugi tip teksta naziva se **zapadni** i zasniva se na tekstovima pronađenim u Sjevernoj Africi, Italiji i južnoj Francuskoj. Star je otprilike koliko i aleksandrijski tip teksta, a zastupljen je u kodeksu D (*Bezae Cantabrigiensis*), kodeksu A (*Alexandrinus*) u Ivanu 1-8, i kodeksu W (*Freerianus* - Washingtonski kodeks) u Marku 1-5, a tiču se i glavnih crkvenih otaca s navedenih lokaliteta. Treći je tip teksta nazvan **bizantijski**. Ovo je tip teksta kojem pripada preko 80 posto svih rukopisa. U povijesti se ne pojavljuje sve do negdje 350. god. Najraniji rukopis koji reflektira na ovaj tip teksta je kodeks A (*Alexandrinus*) a datira negdje oko 475. godine i sadrži samo Evanđelja. Najraniji pravi svjedok je kodeks E (*Basilensis*) iz osmog stoljeća. Prema nekim bibličarima četvrti se tip teksta u Evanđeljima naziva **cezarejanski** a uglavnom ga podržavaju kodeksi W (*Washingtonski*) i kodeks θ (*Corinthianus*), papirus P⁴⁵, Familije 1 i 13 te neki crkveni oci.

51 Vidi B. F. Westcott i F. J. A. Hort, *The New Testament in the Original Greek, With Introduction and Appendix*, sv. 2. (London: Macmillan & Co. 1881. 1882.).

Suvremene eklektičke metode

I dalje ne jenjavaju rasprave oko toga kojom se metodom treba služiti kod proučavanja teksta. Najveće razlike u mišljenjima u vezi su s metodom zvanom eklekticism, a koja se tek nedavno razvila.⁵² Ona ima za posljedicu tenzije između unutarnjeg i vanjskog kriterija o kojima smo malo prije govorili. Jedna od eklektičkih škola, poznata kao "rigorozni eklekticism",⁵³ pribjegli je isticanju unutarnjih kriterija, što je jako u modi. Svako se štivo tretira prema vlastitim suštinskim vrijednostima a pritom odlučujuću ulogu imaju stilistički, lingvistički i pisarski čimbenici, dok se malo pozornosti pridaje tome jesu li se ova štiva pojavila kao rukopisi rano ili kasno, odnosno malo se računa vodi o tipu teksta za kojeg se pretpostavlja da mu štivo pripada.⁵⁴ Većina bibličara favorizira "umjereni eklekticism" koji odmjereno promatra relativne vrijednosti primjenjivih kriterija⁵⁵ koristeći pritom dokaze koji idu u prilog unutarnjem i vanjskom kriteriju. Nove procedure za kvantitativno mjerenje odnosa među rukopisima tek su u povoju a moć i finoća njihovih načela upravo se analiziraju.⁵⁶

Ovaj kratki opis metoda, procedura i kriterija za ponovno oživljavanje teksta Novoga Zavjeta samo nam je nagovijestio koliko je ovaj problem kompleksan. Nikako se ne smije potcijeniti značaj svega ovoga, jer nam sve to pomaže kod odlučivanja što je nadahnuti pisac napisao, i to onda kad se tekstovi različitih rukopisa ne slažu u načinu izražavanja. Ovakva odlučivanja postala su dijelom prijevoda, što se može zorno prikazati na nekim slučajevima.

52 Epp, "Textual Criticism, NT", IDB Sup., str. 892, 893.

53 Glavni su predstavnici G. D. Kilpatrick, "An Eclectic Study of the Text of Acts", u *Biblical and Patristic Studies in Memory of R. P. Casey*, ur. J. N. Birdsall i R. W. Thomson (Freiburg: Herder, 1963.), str. 64-77; idem, "The Greek New Testament Text of Today and the Textus Receptus", u *The NT in Historical and Contemporary Perspective: Essays in Memory of G. H. C. Macgregor*, ur. H. Anderson i W. Barclay (Oxford: Basil Blackwell, 1965.), str. 189-208; i njegov student J. K. Elliott, *The Greek Text of the Epistles to Timothy and Titus* (Salt Lake City, Ut.: University of Utah Press, 1968.); idem, "Can We Recover the Original NT?" *Theology* 77 (1974.): 338-353.

54 G. D. Fee, "Rigorous or Reasoned Eclecticism - Which?" u *Studies in New Testament Language and Text*, ur. J. K. Elliott (Leiden: E.J. Brill, 1976.), str. 174-197.

55 Epp, "Textual Criticism, NT", IDB Sub., str. 892.

56 W.L. Richards, *The Classification of the Greek Manuscripts of the Johannine Epistles* (Missoula, Mont.: Scholars Press, 1977.); idem, "A Critique of a New Testament Text-Critical Methodology - The Claremont Profile Method", JBL 96 (1974): 555-566. Richards raspravlja o pitanjima što se nameću na osnovi Claremont-Profileove metode koja je zaživjela 1960-tih i predstavlja metodu koja se koristi na münsterskom institutu za novozavjetna tekstualna istraživanja, na kojemu predsjedava K. Aland.

Tko se služi grčkim jezikom, rabi obično jedno od sljedećih standardnih izdanja grčkog Novog zavjeta: E. Nestle i K. Aland, ur. *Novum Testamentum Graece*, 25. izd. (Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt, 1963.) a koje ima eklektički tekst s malim priručnikom zabilješki što sadrže tekstualne varijante; ili K. Aland i drugi ur. *The Greek New Testament* (New York; United Bible Societies, 1966.) isto je tako pažljivo pripremljeno izdanje s dugom listom važnih varijanti tekstova koju je sastavila renomirana skupina znanstvenika.

Primjeri

U Evanđelju po Ivanu postoji nekoliko primjera tekstualnih varijanti. Je li Ivan Krstitelj rekao: "Ovo je Božji Sin" (Ivan 1, 34) ili "Ovo je Božji Izabranik"? Dokazi iz rukopisa su podijeljeni, čak i kad je riječ o ranim tipovima teksta. Riječ Sin pojavljuje se kao ključni svjedok aleksandrijskog tipa teksta (P⁶⁶, P⁷⁵, A, B, C, K, L, i dr.) kao i u brojnim starim latinskim rukopisima (aur, c, f, l, q,) te u nekim sirijskim propisnicima bokairične, armenijske i gruzijske verzije. Grčki izraz preveden ekvivalentom izabranik potkrepljuje aleksandrijski tip teksta a i dobri rukopisi (P⁵, N), stari latinski rukopisi, (b, e, ff²) i Stara sirijska verzija.⁵⁷

Problemi unutarnjih i vanjskih kriterija dolaze u središte pozornosti. Standardno je izdanje grčkog Novog zavjeta izabralo riječ Sin kao onu koju su potvrdili vanjski kriteriji boljih grčkih rukopisa.⁵⁸ Oni koji veću težinu daju vanjskom kriteriju tvrde da se riječ Sin promijenila u Izabranik samo na osnovi čistog pritiska velike većine grčkih tekstualnih svjedočanstava.⁵⁹ Oni koji veću težinu daju unutarnjim kriterijima tvrde da je riječ Izabranik izvorna i da je promijenjena u Sin zbog teološke tendencije da se izbjegne adopcionistička kristologija, u kojoj se radije smatra da je Otac Krista usvojio nego da Mu je Otac,⁶⁰ a to je ujedno pokušaj harmonizacije

57 Vidi K. Aland, M. Black, B.M. Metzger i A. Wikgren, C. Martini, ur., *The Greek New Testament*, 2. izd. (New York: American Bible Society, 1968.), str. 324.

58 Isto; i E. Nestle i K. Aland, ur., *Novum Testamentum Graece*, 25. izd. (Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt, 1963.), str. 232.

59 Tako se taj izraz nalazi u standardnim izdanjima grčkog NZ i većine engleskih prijevoda.

60 G.D. Fee, "The Textual Criticism of the New Testament", u *Biblical Criticism: Historical, Literary and Textual*, ur. R.K. Harrison i dr. (Grand Rapids, Mich.: Zondervan, 1978.), str. 152, 153.

sa sinoptičkim prikazom Isusova krštenja. Matej 3,17; Marko 1,11; Luka 3,22.⁶¹

Prema našem mišljenju vjerojatno čista težina rukopisa i njihova starost pruža veće povjerenje u riječ Sin. Nadalje, premalo znamo o autoadopcionističkom stavu novozavjetnih pisaca da bismo mogli tvrditi da izraz Sin proizlazi iz ove tendencije. Napokon, izbor riječi u teološku svrhu previđa činjenicu da je zabilježena vjerodostojnost izvješća iz Evanđelja putem djelovanja Svetog Duha koji je milostivo posvjedočio za ono što je zapisano.

Povijest tekstova posljednjih dvanaest redaka Evanđelja po Marku (Marko 16,9-20) godinama je bila predmet istraživanja.⁶² Ukratko evo problema u vezi s tekstom. Uvažavajući vanjske dokaze u Vatikanskom kodeksu (B) i Sinajskom kodeksu (S) nedostaje Marko 16,9-20. U prvom kodeksu pisar je "znao za nekakav završetak ali ga nije imao u rukopisu koji je prepisivao".⁶³ Nema ga ni u Sirijskoj verziji iz četvrtog ili petog stoljeća. Izostavljen je i u nekim rukopisima armenske, etiopijske i gruzijske verzije a isto tako i u Vatikanskom arapskom rukopisu 13.⁶⁴ Crkveni oci kao Euzebije (oko 325. god.) i Jeronim (peto stoljeće) izvješćuju da u grčkim rukopisima koji su im poznati nedostaje Marko 16,9-20. Bobijanski rukopis (K) Starog latinskog kodeksa iz četvrtog ili petog stoljeća donosi kraći završetak za Marka 16,⁶⁵ dok kodeks L (*Regius*) iz osmog stoljeća te nekoliko grčkih rukopisa i nekoliko koptskih i etiopijskih verzija daju ovaj kraći završetak a isto tako i jedan duži kao alternative.

Marko 16,9-20. postoji u Aleksandrijskom kodeksu (A, peto stoljeće), zatim u Kodeksu Ephraeni Rescriptus (C, peto stoljeće) u Kodeksu Bezae Cantabrigiensis (D, šesto stoljeće) i u kodeksima K,X,Δ i drugima iz devetog stoljeća i kasnije. Sadržan je i u lijepom

61 R. E. Brown, *The Gospel According to John I-XII* (Garden City, N.Y.: Doubleday & Company, Inc., 1966.), str. 57.

62 Westcott i Hort, *The New Testament in the Original Greek, Appendix*, str. 28-51; B.H. Streeter, *The Four Gospels* (New York: Macmillan and Co., Limited, 1924.), str. 333-360; B.B. Warfield, *An Introduction to the Textual Criticism of the New Testament* (London: Hodder and Stoughton, 1886.), str. 199-204; C.S.C. Williams, *Alterations to the Text of the Synoptic Gospels and Acts* (Oxford: Basil Blackwell, 1951.), str. 40-44; R.G. Bratcher i E.A. Nida, *A Translator's Handbook on the Gospel of Mark* (Leiden: E.J. Brill, 1961.), str. 517-522; W.F. Farmer, *The Last Twelve Verses of Mark* (London/New York: Cambridge University Press, 1974.), str. 1-124.

63 Bratcher i Nida, *A Translator's Handbook on the Gospel of Mark*, str. 517.

64 Aland i dr., *The Greek New Testament*, str. 196.

65 Engleski se prijevod nalazi u RSV nakon redaka 9-20.

broju grčkih minuskula, u većini bizantijskih rukopisa, a to su rukopisi starih verzija, te u rukopisima crkvenih otaca kao što su Justin, Irenej, Tertulijan, Hipolit i Afrat. Mnogi učenjaci došli su do zaključka da Marko 16,9-20 nije izvorni dio Markova evanđelja.⁶⁶ Neki su tvrdili da je ovaj dio "vjerojatno pridodan Marku nešto prije sredine drugoga stoljeća s namjerom da se popuni uočljiva praznina".⁶⁷ Nedavno ponovno istraživanje što ga je poduzeo jedan od najkompetentnijih bibličara na polju proučavanja Evanđelja, William F. Farmer, pokazuje kako postoje neki dokazi da je Marko 16,9-20 namjerno izostavljen, a koje zagovara izvorno uključanje i time i autentičnost ovih redaka. On isto tako tvrdi: "Kad ovaj završetak ne bi bio izvoran, bilo bi vrlo teško objasniti kako to da za njega znaju na vrlo širokom prostoru i Irenej, i Tacijan i Stara latinska i Koptska verzija."⁶⁸

Uz razmatranje vanjskih dokaza za ili protiv autentičnosti Marka 16,9-20 proučeni su i unutarnji dokazi u vezi s rječnikom, stilom i sadržajem i došlo se do različitih procjena. Pažljivo ispitivanje retka po redak, svih riječi i rečenica iz Marka 16,9-20 otkriva činjenicu da se s priličnom pouzdanošću može smatrati da je Marko autor ovih redaka.⁶⁹ To još uvijek ne znači da nema i elemenata koji ne pripadaju Marku. No ima mnogo razloga za vjerovanje, prema Farmerovu sudu, a on je proveo najdetaljnije istraživanje osporavanih redaka, da je Marko mogao biti autor i ovih novih elemenata. Prema mišljenju profesora Farmera težina i vanjskih i unutarnjih dokaza ide u prilog Markovom autorstvu. Prema tome postoji dostatno razloga da se ovaj duži završetak zadrži kao dio teksta Markovog evanđelja, kao što je to slučaj u sljedećim verzijama na engleskom jeziku: RSV (2. izdanje) ERV, ARV, NASB, TEV, NIV, NAB i NEB, premda je naznačeno da neki stari rukopisi ne sadrže ovaj citat.

Tek smo se malo dotaknuli glavnih točaka kompleksne procedure kroz koju možemo prilično jasno spoznati koji je tekst izvoran. Zahvalni smo zbog obilja rukopisa i zbog sve većeg broja novih ot-

66 Westcott i Hort, *The New Testament in the Original Greek, Appendix*, str. 46; V. Taylor, *The Gospel According to St. Mark* (London: Macmillan and Co., Limited, 1953.), str. 610; itd.

67 C.E.B. Cranfield, *The Gospel According to St. Mark* (Cambridge: At the University Press, 1963.), str. 472.

68 Farmer, *The Last Twelve Verses in Mark*, str. 1-87.

69 Isto, str. 88.

krića drevnih rukopisa i Starog i Novog zavjeta koji nam ulijevaju povjerenje u vjerodostojnost biblijskog teksta. Najveću korist od svih ovih pronalazaka izvukli su suvremeni prijevodi, a i biblijski hebrejski i grčki se sada bolje razumiju jer se njihovom proučavanju pristupilo s gotovo nevjerojatnom marljivošću.

Raniji prijevodi, kao što je visoko cijenjena King James verzija (KJV) koja je prvi put prevedena 1611. god., nisu se mogli koristiti prednostima ovih izvora. Moglo bi biti zanimljivo zamijetiti da je KJV žestoko napadana tijekom osamdeset godina nakon što je prvi put objavljena te je "denuncirana kao teološki nepouzdana, i s crkvenog stajališta pristrana, da se dodvorava kralju i da nedopušteno udovoljava njegovom vjerovanju u čarobnjaštvo, da nije vjerna hebrejskom tekstu i da se suviše oslanja na Septuagintu".⁷⁰ No KJV je uskoro bila posvuda prihvaćena i ostala je jedina nekatolička autorizirana verzija sve dok 1885. nije objavljena Engleska revidirana verzija Biblije, a 1901. Američka revidirana standardna verzija (ARV). Oba ova prijevoda zadovoljila su potrebe onih istražitelja Biblije koji su priželjkivali do u tančine točan i doslovan prijevod hebrejskog (odnosno aramejskog) i grčkog teksta. Prošlo je gotovo cijelo stoljeće, a otkriće rukopisa s Mrtvog mora 1947. i kasnije, pa onda čuveni Chester Beattyjevi papirusi iz 1930-tih i Bodmerovi papirusi iz 1950-tih, poimence za Novi zavjet, te neki od najranijih rukopisa Biblije - očito nisu mogli obogatiti ove prijevode (RV, ARV).

Prijevodi

Mnogi s pravom postavljaju pitanje koja Biblija je najbolja, koja je najbliža izvornom tekstu. Ne može se lako odgovoriti na ova pitanja jer će način na koji se netko služi Biblijom odigrati značajnu ulogu kod pružanja odgovora na ovako složena pitanja.⁷¹ Postojat će očita razlika između pitanja koja će postavljati početnik u istraživanju Biblije i između onih koje će postavljati znanstvenik, profesionalac. Bit će razlike između toga koristi li tko Bibliju u bo-

⁷⁰ L.A. Weigle, "English Versions since 1611.", u *The Cambridge History of the Bible*, ur. S.L. Greenslade (Cambridge: At the University Press, 1963.), 1:361.

⁷¹ Vidi vrlo korisnu knjigu S. Kuboa i W. Spechta, *So Many Versions? Twentieth Century English Versions of the Bible* (Grand Rapids, Mich.: Zondervan 1975.).

goslužbene svrhe, za osobno proučavanje, ili se njome služi u proklamacijske ili nastavne svrhe.

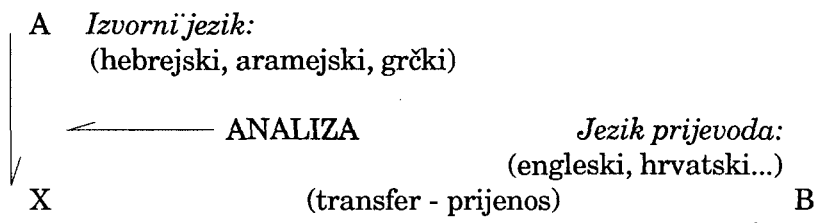
Premda se ovdje ne bismo trebali upuštati u detaljne procjene postojećih prijevoda, ipak ćemo navesti tri glavne kategorije novih Biblija: (1) parafraze, (2) dinamični prijevodi (3) formalni (oblikovni) prijevodi.

Parafraze

Prema Kennethu N. Tayloru, parafraza *The Living Bible* (Wheaton, Ill, 1971) koja je bila bestseller, uopće nije prijevod, već slobodna parafraza oblikovana na temelju nekoliko engleskih verzija. Njezin veliki uspjeh kazuje da se ova parafraza vrlo rado čita. "Pokazalo se da je ona često 'prekratka' za točan prikaz učenja Svete Riječi",⁷² zamijetio je tim pažljivih istraživača. Vrlo je nesigurno slijediti ovu Bibliju prilikom proučavanja biblijskih doktrina jer, kako su brojni kritičari korektno zamijetili, gospodin Taylor je sebi dao velike slobode u izostavljanju i dodavanju materijala.⁷³

Dinamični prijevodi

Teoretičari prevođenja načinili su razliku između formalnog i dinamičnog prevođenja.⁷⁴ Dinamični se prijevod zasniva na trostupnjevitu sustavu prevođenja: (1) analiza površinske strukture izvornog jezika s naglaskom na raščlambi gramatičkih odnosa, značenja riječi i značenja kombinacija riječi, (2) proces transfera u prevodiočevom umu s jezika A (hebrejski, aramejski, grčki) na jezik B (engleski) i (3) restrukturiranje prenesenog materijala na jezik primatelja (engleski). Ovako je to prikazano na dijagramu:⁷⁵

⁷² Isto, str. 190.

⁷³ Na primjer, R.C.Bowman, "The Living Bible: A Critique", *Brethren Life and Thought* 18 (1973.): 137-144.

⁷⁴ Vidi E.A. Nida i C.R. Taber, *The Theory and Practice of Translation* (Leiden: E.J. Brill, 1969.).

⁷⁵ Vidi Isto, str. 33.

Ova teorija prevođenja daje prednost prikazu koji se zove značenje za značenje u odnosu na prikaz riječ za riječ. U posljednjih nekoliko godina stvoreno je nekoliko dinamičnih teorija prevođenja. Tisuću devetsto sedamdesetih godina pojavio se novi prijevod Starog i Novog zavjeta, takozvana *New English Bible* (NEB), što je ustvari posve novi prijevod s hebrejskog i grčkog, a autori ovog prijevoda služili su se dinamičnom metodom prevođenja po sustavu značenje za značenje. To znači da se ovdje radi o manje doslovnom i točnom prijevodu nego što su to bili raniji prijevodi, i da se tu i tamo pribjegava parafraziranju i interpretiranju, što je prilično problematično. Ako je čitatelj svjestan da u ruci ima prijevod koji je rađen po sustavu značenje za značenje (misao za misao), onda ga neće zavesti promjene koje će otkriti, a koje nisu proizašle iz hebrejskog ili grčkog teksta.

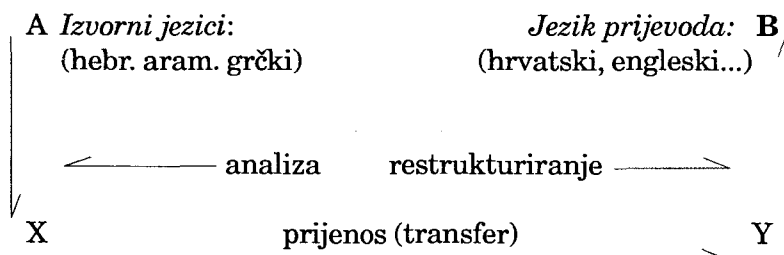
Sljedeći suvremeni prijevod koji je oblikovan po dinamičnoj teoriji prevođenja jest: *The Good News Bible: The Bible in Today's English Version* (TEV), čiji je Novi zavjet objavljen 1966. godine, a Stari zavjet 1976. I ovo je novi prijevod s izvornog teksta. No za razliku od tradicionalnog formalnog prijevoda koji je rađen po sustavu riječ za riječ, ovdje je riječ o "prijevodu značenja hebrejskog, aramejskog ili grčkog teksta".⁷⁶ Ključna riječ je ovdje "značenje", koja kazuje da je ovo "dinamični" prijevod značenje za značenje (smisao za smisao), to jest da je to dinamična ekvivalencija. Dinamični prijevod ima brojne prednosti, jer se obično lakše čita i jer je manje vezan uz štivo izvornog teksta. Tijek misli prilagođen je engleskom govornom jeziku.

No uz jače strane postoje isto tako i manjkavosti. Da bi mu pošlo za rukom pronaći ekvivalent, po sustavu misao za misao ili značenje za značenje, prevodilac je prisiljen interpretirati - a baš u tome i jest problem. Primjerice, TEV prevodi hebrejski izraz "nebo i zemlja" u Postanku 1,1 ekvivalentom "svemir". Ovo tumačenje je nedvojbeno problematično. U Starom zavjetu na četrdeset i jednom mjestu koristi se ovaj par riječi "nebo i zemlja" koji se uvijek odnosi na Zemlju kao planet, i na njezin zračni omotač koji se obično nazivao nebo. Ova fraza uopće ne uključuje cijeli svemir, kako nam predlaže TEV.

76 Predgovor TEV.

Formalni prijevodi

Zbog razloga kao što je ovaj, naveden iz primjera Postanka 1,1, daleko su bolji prijevodi koji su stavili naglasak na ekvivalenciju riječ za riječ. Sustav formalnog prijevoda prevođenja puno je izravniji pa je tako i prijevod pod boljim nadzorom. Za razliku od dinamičnog sustava prevođenja oblikovni ima samo dva stupnja razvoja: (1) Analiza površinske strukture izvornog jezika s naglaskom na analizi gramatičkih odnosa, značenja riječi, značenja kombinacija riječi i (2) proces transfera (prijenosa) s A jezika (hebrejski, aramejski, grčki) na B jezik (engleski, koji se još zove jezik receptor) a koji se odvija u umu prevoditelja. Ovako je to prikazano na sljedećem dijagramu:

Mnoge su Biblije urađene po ovom oblikovnom sustavu koji daje doslovnije i točnije prikaze Božje Riječi jer je sagrađen na ekvivalenciji riječ za riječ.

Biblija, *Revised Standard Version (RSV)* Novog zavjeta objavljena je prvi put 1946. godine a RSV Staroga zavjeta 1952. RSV zapravo i nije novi prijevod, već revizija KJV i usprkos nekim napadima doživjela je veliki uspjeh. U prvih deset godina nakon objavljivanja prodano je preko 12 milijuna primjeraka.⁷⁷ Budući da je mnoge crkve koriste u bogoslužbene svrhe, mogla bi korisno poslužiti i kao Biblija za proučavanje.

Na engleskom jeziku sada su dostupna dva rimokatolička prijevoda s izvornih jezika. *The Jerusalem Bible (JB)*, objavljena 1966, "znatno je slobodnija od RSV"⁷⁸, a osobito prijevod Novog zavjeta čini se da je slobodniji no što bi trebao biti.⁷⁹ U cjelini prijevod nije

⁷⁷ Weigle, "English Versions Since 1611", str. 377.

⁷⁸ Kubo i Specht, *So Many Versions?*, str. 125.

⁷⁹ Isto, str. 127.

po svojoj homogenosti ujednačene kvalitete ni u Starom ni u Novom zavjetu. Najsuvremeniji komplet nove rimokatoličke verzije na engleskom jeziku jest *New American Bible* (NAB) objavljena 1970, nakon što je tri desetljeća na njoj radilo šezdeset učenjaka. NAB u cjelini predstavlja značajno dostignuće, bez obzira na neujednačenu kvalitetu među pojedinim knjigama Biblije i bez obzira na pomanjkanje konzistencije u prevodenju istih riječi u istom kontekstu.⁸⁰

U Sjedinjenim je Državama 1971. godine objavljena *New American Standard Bible* (NASB). Ovaj je prijevod načinjen po načelu formalnog prevodenja koje teži "sustavu doslovnosti, riječ za riječ".⁸¹ Tamo gdje je za suvremenog čitatelja bilo neprihvatljivo upotrijebiti točan i doslovan izraz, "pribjegli se promjenama u smjeru suvremenijeg engleskog govora. Tamo gdje je tako nešto bilo urađeno, na margini je bio otisnut i doslovniji prijevod".⁸² U cjelini, NASB je značajno dostignuće što su ga ostavila njegova trideset i dva prevodioca, koji su težili konzervativnom i doslovnom biblijskom izrazu. Ova "doslovnost, po sustavu riječ za riječ" čini da je NASB za svakog ozbiljnog proučavatelja Pisma Biblija od izuzetno velike vrijednosti za proučavanje. Novi zavjet *New International Version* (NIV) objavljen je 1973, a u listopadu 1978. pojavio se i Stari zavjet. Za samo četiri mjeseca 1978, nakon objave prve naklade prodano je milijun i pol primjeraka cijele NIV. Popularnost joj je već zajamčena. NIV je posve novi prijevod i radio ga je tim od preko stotinu znanstvenika iz raznih krajeva svijeta gdje se engleski jezik koristi kao govorni jezik, prema hebrejskom, aramejskom i grčkom tekstu. S prevodenjem se započelo 1965. a završilo nakon trinaest godina. Prevodioci su se borili za "točnost prijevoda", da to bude više nego prijevod po sustavu riječ za riječ, "te za vjernost misli biblijskih pisaca".⁸³ Između ostalog ciljevi NIV bili su: "da to bude točan prijevod, prijevod koji će posjedovati jasnoću i književnu kvalitetu i tako se pokazati pogodan za javno i osobno čitanje, poučavanje, propovijedanje, memoriranje te za bogoslužbenu porabu."⁸⁴ U uspored-

80 J. Barr, "After Five Years: A Retrospect on Two Major Translations of the Bible", *Heythrop Journal* 15 (1974.): 381-405; K. Crimm, "Review", *Interpretation* 26 (1972.): 77-80; B.M. Metzger, "Review of NAB", *Princeton Seminary Bulletin* 54 (1971.): 90-99.

81 "Principles of Revision", u *New American Standard Bible* (Carol Stream, Ill.: Creation House, Inc., 1971.), str. vii.

82 Isto.

83 "Predgovor" u *New International Version*, (Grand Rapids, Mich.: Zondervan, 1987.), str. viii.

bi s NASB, NIV nije bombastična i neidiomatska. U cjelini uzevši, prijevod je jasan i pouzdan, idiomatski i suvremen, no u svrhu proučavanja nešto je manje doslovan nego NASB, pa čak i RSV. To je Biblija koju bi svatko poželio imati, bio star ili mlad, a koja kombinira najbolje od dinamičnih prijevoda s visokim stupnjem točnosti u prevođenju i vjernosti misli nadahnutih pisaca Pisma. Ako želimo proučavati, onda se još uvijek treba služiti NASB, no čitljivost i književna vrijednost NIV svakako je veća nego NASB, pa čak je veća i od NEB i TEV.

Povijest Biblije od njezinih početaka pa sve do danas pruža zadivljujući uvid u Božje vodstvo kojim je On vodio ljude i žene da očuvaju Bibliju točnom i vjernom. Još uvijek nema knjige koja bi bila veći bestseller od Božje Riječi. Smatrajmo je savršenom objavom Božje volje svim ljudima; neka nas ona vodi boljem razumijevanju trojedinog Boga i punijoj spoznaji utjelovljene Riječi, Isusa Krista, za koga Pisma tako vjerno i duboko svjedoče.

SUMMARY:

Biblical Texts, Translations, and Understanding

Since there are no autographs of the Bible available, the two main sources for the recovery of the biblical text are: (1) numerous Hebrew and Greek manuscripts that have descended from the original autographs, and (2) the ancient translations, called versions, which were directly influenced by the Hebrew and Greek manuscripts. It is also very important for the text of the New Testament to study the quotations of Scripture preserved in the writings of the ancient church fathers. The author discusses first the biblical text of the Old Testament, then that of the New Testament, the translations that were produced, and how this information relates to understanding the Bible. He also considers and evaluates some of the recent translations of the Bible in English. Finally, he ends his discussion with a pastoral appeal: "The story of the Bible from the time of its origin to the present provides a fascinating insight into God's guidance as He used men and women to preserve it faithfully and accurately... May it always be considered as the perfect revelation of God's will for all men; may it always lead to a better understanding of the triune God and a fuller knowledge of the incarnate Word, Jesus Christ, of whom Scriptures so faithfully and profoundly testify.

Izvornik: Understanding the Living Word of God (Mountain View: Pacific Press, 1980), str. 83.-109.

S engleskog preveo: Naum Stojić